

ротьби з отим своїм противником і так у вільнім суперництві рішив про те, хто кого візьме, — в даному випадку підчас Гетьманщини: чи Українство Гетьманської держави буде в вислідах цього змагання зрусифіковане, чи якраз навпаки російщину постигне врешті решт зукраїнчення. „Принципіальна опозиція“, яка не вимагає ніякої напруги і нби то „зберігає сили на пізніше“ — не знає, на коли „пізніше“, — це осьтак скрізь і завше знак того, що програна „принципіально опонуючого“ табору задля його фактичного безсилля є на випадок вільного суперництва й вільного міряння сил з противником, проти якого „принципіально опонують“, з гори певна й невідхильна, так що отому таборові дійсно не остає нічого, як тільки рятувати свою позірну репутацію, не стаючи до отвертого змагу.

Так сталося з українською демократією підчас Гетьманщини, і якраз її „принципіальна опозиція“ каже дуже сумніватися, чи правильним є погляд, наче б то Гетьманщина напевно була б устоялася й збудувала Українську Державу, коли б ота демократія допомогла була їй у тому.

Думка Гетьманщини про „притягнення демократії“ рахувалася з двома обставинами: по перше з безсумнівними впливами української демократично-революційної інтелігенції на творення загальних настроїв серед народніх низів, при чому ходило Гетьманщині про те, щоб ота інтелігенція допомагала до викликування настроїв, прихильних до Гетьманського Уряду, і по друге ота думка Гетьманщини рахувалася з тим, щоби з рядів прихильної до Гетьманщини інтелігенції вийшли кадри нової бюрократії Української Держави, які в якійсь мірі замістили б у державному апараті Гетьманщини стару, російську бюрократію. В своїх обрахунках — особливо ж щодо „притягання інтелігенції до державного будівництва“, себто до бюрократичної діяльності, — круги близькі до Гетьманського Уряду значно перецінювали дійсну політичну спроможність отієї української демократії.

На ділі вся її позірна „сила“ полягала в тому, що ота демократія мала визначні здібності розбурхувати народні низи соціально і національно-революційними гаслами. Але одна річ — це вміння вічами й писаннями, промовами й запальними гаслами викликати й пустити в рух людську лявіну, зложену з сотень тисячів голов і перти без глуздів кудись, не знає, куди наосліп вперед, — а цілком інша річ о формити оту лявіну в здисципліновану й якимсь суверенним політичним розумом доцільно керовану політичну силу. Можна комусь мати велитенські „успіхи“ на зібраннях і конгресах, які потрясають цілим великим краєм з десятками мільонів населення, і можна рівночасно бути на ділі нездарою й мірнотою, нездібним як слід упорядкувати внутрішню хоч би лиш якусь одну сільську громаду, не кажучи вже про повіт, провінцію, а то й саму державу. Можна досконало опанувати діалектично навіть найбільше ском-

пліковані соціально-політичні теорема і можна одночасно не мати ні влучного ока, щоби визнаватися в дійсності й живих потребах людности, ні звичайного здорового розуму, щоби вміти тим потребам зарадити. Можна стояти „на чолі“ „національно-культурного, політичного і соціального відродження мас“ і можна рівночасно не грішити ні високою освіченістю, ні вродженою інтелігентністю і не тямити в ніякому ділі на ніякій ділянці нічого. І власне отакі й були „здібності“ української інтелігенції, чи радше півінтелігенщини: це були здібності табору демократично-революційних „масових“ агітаторів, але не табору демократичних державних мужів.

Вже хоч би лише з чисельного боку українська інтелігенція на Наддніпрянщині уявляла з себе таку тоненьку, рідко розкидану верству, що ця верства просто непомітно губилася серед чужонаціонального мійського населення України, не виявляючи в своїй же власній національній державі майже ніякого сліду на зверхньому характері міст і на їхньому культурному й громадському життю, про яке майже неподільно рішала — російщина. Ще гірше було щодо духової взагалі, а фахової зокрема якості отієї інтелігенції. Рівень „національно-свідомого“ Українства був у загальному у всякому відношенні такий низький, примітивний, глухо-провінціальний, що з загальним рівнем російщини рівнятися не міг. Гетьманщина ж потребувала б сотень, а то й тисяч першорядних національно-українських інтелігентних сил, щоби взагалі могло наступити яексь помітне зукраїнщення її державного апарату. Ходить тут не лиш про „фахівців“. В обставинах засновування нової держави потрібні не так „спеціалісти“, які крім своєї вузької „фахової“ ділянки нічого не бачуть, як радше люди широкого кругозору й самостійного, суверенного способу думання. Але ні людей великого формату, ні навіть „фахівців“ серед тієї інтелігенції не було, і скільки серед новочасних великих державних народів буває сотень таких понадпересічних, до державного будівництва здатних діячів, стільки було серед отієї інтелігенції заледви одиниць, в найліпшому разі десяток людей отакого вищого типу. На цілому ряді ділянок новочасної державної організації не було з-поміж „національно-свідомого Українства“ буквально ніодної одиниці, яка б до начального проводу на даній ділянці взагалі годилася б. Підчас того, як новочасні державні народи такої численности, що український, кожної хвилини можуть вибирати поміж кількома рівно високо кваліфікованими комплетними гарнітурами урядів, — з-поміж „свідомого“ Українства лише з трудом — і з прогріхами проти якості — могло б удатися складання заледви що якогось одного більшменше тямущого уряду. Тямущих інтелектуальних і практично здатних національно-українських сил, відповідаючих тим вимогам, які до своїх урядовців повинна б ставити новочасна, і в добавок така велика як українська, держава, не старчило підчас Гетьманщини для обсади хоч би лиш одного державно-адміні-

стративного апарату від земель-провінцій вниз аж по повіті, не говорючи вже про всі інші ділянки новочасної державної організації. Відсіль вийшло, що навіть посеред „національно-українського“ періоду Гетьманщини наступив різкий поділ серед бюрократичного апарату на „установи в українських“ і „установи в російських руках“, — при чому в „українські руки“ попадали з правила найбільш підрядні установи, а сливе всі життєво важні для держави установи оставали в „російських руках“ не так ізза якоїсь особлившої протиукраїнської підступності Уряду, як радше просто автоматично задля того, що Українство по своїй якості не було в силі замінити там російське бюрократичне „фахівництво“.

Розуміється, раз уже щаслива, чи нещасна історична доля зневолювала Українство, щоб воно, на ділі не маючи достаточних державно-творчих сил, все ж таки цієї нагоди заснування своєї держави не пропустило, то й низість загального українського рівня не оправдувала того, щоби знехтувати вимогами політичної теорії „принципiальною опозицією“ й не стати на ґрунті даному Гетьманщиною, до вільного суперництва з російськими державними потугами. Але ця вимога політичної теорії сама по собі ще не означала того, що з російсько-українського змагання внутрі Гетьманщини остаточним переможцем вийшло б Українство. Спроба зміряння сил мусіла бути на всякий випадок сповнена — навіть при незначних виглядах на перемогу, — але в історичному розгляді цих подій слід собі ясно здавати справу з того, що ці вигляди були в Гетьманщині для Українства дійсно мінімальні. Українська перемога мала лиш одну передпосилку: існування таких значних асиміляційних потуг внутрі Українства, що своїм повільним мирним діланням оті українські потуги зломили б „єдино-неделіський“ дух на Україні і зневолили б зрусифіковані вищі верстви й централістично-російську бюрократію Гетьманщини признати, що відбудова дореволюційної Росії є в виду українських *суверенно-творчих* духових і політичних потуг утопією і що в виду цієї *вищости* українського життя над „єдино-неделіським“ „фаховою“ рутиною й мертваччиною, російським і зрусифікованим елементам Наддніпрянщини не остає нічого іншого, як тільки стати на становищу української державної суверенности і після такого *політичного* зукраїнщення в решті решт — у другому, чи третьому поколінню — українщитися теж і з *національно-культурного* боку, Тимчасом — як представлено вище — таких суверенно-асиміляційних потуг, вирослих на ґрунті якоїсь духової вищости над російщиною, в Українства з 1918-ого року не було. Через те крайно сумнівним видається, чи — навіть, коли б українська демократія станула була по боці Гетьманщини, — якась реальна українська суверенна держава в постаті Гетьман-

щини дійсно повстала б і тривко встоялася б, хіба що німецька окупація протягнулася б у безконечність і так просто сам час, а не живі сили України, надали б Гетьманщині деяку тривкість інертної привички. Одначе повставши лиш під вагою часу і під охороною зовнішних потуг, та ка Гетьманщина була б лиш мертвим механізмом, позбавленим пульсу справжнього, живого, палкого державного духа, і цей позбутий живих державних традицій механізм напевно не був би в силі встоятися, коли б пізніше нагрянули на нього часи якихось великих катаклізмів: зовнішніх воєн або внутрішніх заворушень. Зрештою евентуальність якоїсь десяти чи двадцятилітньої німецької окупації взагалі в ніякому разі не існувала. Кінець світової війни мусів так чи сяк стати кінцем цієї окупації, отже і Гетьманщина, й Українство мали перед собою лиш дуже обмежений час. Впродовж одного-двох літ вони мусіли творчим чином показати, до чого годяться, і так своєю здатністю або нездатністю рішити в одному-двох літах про свою добру або лиху долю на десятиліття, а то й — може — й століття на будуче.

Не можна сказати, щоб отой дійсний стан серед української демократії не рішав про обрахунки Гетьманщини. На ділі притягнення української інтелігенції в ряди Гетьманської бюрократії займало в цих обрахунках лиш другорядне місце. В першому ряді під „притягненням демократії“ Гетьманщина розуміла щось іншого, а саме: щоб ота демократія занехала проти-Гетьманську агітацію серед народніх низів і замість того викликувала там популярні симпатії для Гетьманщини. Безперечно, коли б взагалі можливо було викликати серед простолюддя таку популярність для Гетьманщини, яку в деяких ментах мала там у 1917-ому році „Центральна Рада“, і коли б рівночасно з отаким „освідомленням“ повстала громадська зорганізовність народньої стихії, прихильна для Гетьманщини, то шанси „єдино-неділімських“ тенденцій на Україні значно занепали б і в цей спосіб вага отакої прихильної для Гетьманщини і зорганізованої елементарної народньої сили була б дуже значним чинником на користь політичного, а згодом і національно-культурного зукраїнчення російських кругів Наддніпрянщини. Але Гетьманщина, яка могла була б стати в народніх низах популярною лиш від ділання „національно-державницьких“, „самостійницьких“ клічів, взагалі прийшла на рік за пізно. Ще перед роком, у першому півріччю революції з 1917-ого року, українська народня стихія була і то навіть дуже доступна до прийняття української державної ідеї на підставах соціальної контрреволюційности, настільки елементарний націоналізм, спрямований на зовні, проти Московщини, перевищав ще в неї потугу елементарної соціальної революційности, спрямованої на внутрішньо-українську міжусобицю між „непосідаючими“ і „посідаючими“ верствами. Але впродовж діяльності „Центральної Ради“ вже успіло наступити крайно несприятливе для популяризації Гетьмансько-української контрреволюційної державности

зв'язання „державницьких“ гасел із соціально-революційними. Крім цього впродовж того ж року перед 29. квітня 1918 Україна вже перебула чистою інфляцією найрізноманітнішої „масової“ агітації, так що всі ідеї й гасла потратили принаду, а населення — загубивши здібність спонтанного одушевлення політичними, державними ідеями — внутрішньо дезорганізувалося й перемінилося у глухо ферментуючий сліпими соціальними відрухами хаос. Так отже прихилення народніх симпатій до Гетьманщини стало вже самим ходом революційних подій на Україні дуже значно утруднене.

Безперечно, коли б на користь Гетьманщини під „масовими“ національно-державницькими гаслами прихилена до Гетьманщини українська демократія, була вжила стільки енергії, скільки передтим була вжила для популяризації „Центральної Ради“ під соціально-революційними гаслами, то Гетьманщина все ж таки напевно значно спопуляризувалася б і все ж отримала б якийсь ґрунт народньої стихії, якого вона ніколи під собою не мала, а який перед тим був у деяких моментах значною — хоч і ефемерною, скоропроминаючою — силою „Центральної Ради“. Але ж це було на практиці нездійснене. Нездійснене не лише ізза незмінних радикалістичних переконань української демократії, яка воліла стати в „принципйальну опозицію“ до Гетьманщини, ніж ширити якінебудь симпатії для неї. Куди гірше було те, що в виду сумної дійсности Гетьманщини на провінції, поза Києвом, дійсно годі було викликувати серед народніх низів якінебудь симпатії для Гетьманщини, навіть коли б українська демократія хотіла це робити. Річ тут не в самій по собі правній і соціально-економічній реставрації, яку довершила Гетьманщина. Хоч ця політика розчарувала надії народніх низів, які так дуже вибуяли були від обіцянок про „землю без викупу“ впродовж революційного року перед 29. квітнем 1918, — то при розважнішій діланню державних властей і великоземлевласництва без сумніву можна було б внести в оті розчаровані народні низи значне заспокоєння. Але ж тут річ у системі знуцань, беззаконня й отаманського своєвілля, якою відреставрована, наскрізь російська, провінціоанальна державно-адміністративна бюрократія Гетьманщини і здебільша зрусифіковане, „єдиноеділіське“ великоземлевласництво „усмиряли“ по всім усюдам край незгірше, як пізніше Денікінщина, і потім, після „усмирення“, „панували“ серед загальної корупції на кошт і населення, і держави. Дошкульна й продажна місцева „влада“, проти якої у „внутрішню упорядкованій“ Гетьманській державі не було відклику нікуди, бо Гетьманський Уряд на ділі був за слабкий, щоб опановувати свою власну бюрократію й зневолювати її до законности, обовязковости й справедливости, — це бувосьтак найважчий внутрішній ворог і справжній руїник Гетьманщини, подібно зрештою як теж і російських контрреволюційних підприємств Денікіна, чи Колчака. Супроти цього сумного насліддя Російської Ім-

